

ESENȚA ȘI STRUCTURA ORGANISMULUI MILITAR AL STATULUI: CARACTERISTICĂ POLITOLOGICĂ

Constantin MANOLACHE, Ion COROPCEAN, Oleg HANGANU, Nicolae GHERBOVEI

Institutul Militar al Forțelor Armate

This article is dedicated to the research of the nature and content of the military body of the state from a politological perspective.

A particular emphasis is placed on the social and political, military and economic, military and diplomatic, military and scientific activities, as well as on the objectives determining the functioning of the state military body.

This article outlines the fact that the military body is determined by the economic, social, spiritual and ideological, and political relations. Highlighting the main types of the state military bodies allows the authors to approach the content and nature of this social phenomenon from politological positions.

The article particularly emphasizes that one of the most important tasks of the Republic of Moldova is promoting a complex military reform, as well as upgrading the military system, updating the structure, and improving the training system of the military personnel.

O premisă teoretică a analizei organismului militar al statului o reprezintă reflectarea social-politică a esenței și structurii acestuia. Raportată la statul moldovenesc contemporan, această problemă este extrem de actuală, deoarece Republica Moldova se află la o etapă destul de complicată a dezvoltării ei transformățional-tranzitorii, iar organismul ei militar trece printr-un proces neunivoc de construcție și reformare.

Problema organismului militar al statului necesită, întâi de toate, un răspuns corect la întrebarea: prin ce se deosebește organismul militar de o anumită formațiune armată? Deosebiri principale țin de mai multe aspecte.

În primul rând, dacă un organism militar este o instituție specifică, creată în mod special de stat, atunci o formațiune armată poate apărea stihic, spontan, în afara și fără acceptul statului. Astfel, la începutul anilor '90 ai sec. XX au apărut formațiunile militare din partea stângă a Nistrului, cele din sudul republicii; detașamentele militare din Bosnia și Herțegovina, Tadjikistan, din Caucazul de Nord etc.

În al doilea rând, formațiunea armată include grupări de oameni și tehnică militară de luptă, unite prin scopuri comune de dirijare, prin sarcina de a obține anumite scopuri pragmatice (operaționale) [1]. Spre deosebire de o formațiune armată, organismul militar are caracter politic bine pronunțat. El realizează, întâi de toate, scopurile politice ale statului cu privire la asigurarea securității interne și externe.

În al treilea rând, organismul militar, ca obiect al activității statului, este mult mai complex decât o formațiune armată. Funcționarea lui asigură raporturi clare între părțile lui componente și presupune:

- fundamentarea teoretică și constituirea politicii militare a statului;
- crearea condițiilor pentru realizarea ei practică, pentru interacțiunea tuturor subiecților ei cu scopul de a asigura securitatea națională (militară);
- acțiuni practice cu privire la corectarea politicii militare, reieșind din necesitățile lichidării și blocării amenințărilor imediate, de scurtă și de lungă durată, la adresa securității statului.

Astfel, cercul de probleme legate nemijlocit de activitatea teoretică și practică a tuturor subiecților politicii militare privind crearea organismului militar, menținerea capacității lui de luptă, întrebuințarea pe timp de pace și de război este, firește, mult mai larg decât cel cu referire la formațiunile armate ale societății.

În literatura politologică și sociologică actuală s-au constituit diferite abordări privind definirea esenței organismului militar al societății. În conformitate cu una dintre ele, organismul militar este definit drept colectivitate ordonată a militarilor, totalitate a subiecților statali și sociali (unități, mari unități, grupuri armate, subunități cu destinație specială etc.), aflați în relații ierarhice specifice și care funcționează în baza unor norme, interese și scopuri social-statale [2].

În Enciclopedia Militară, editată la Moscova, noțiunea de „organism militar al statului” este interpretată ca o totalitate a instituțiilor și organizațiilor militare, politico-militare, economico-militare, militaro-științifice care activează în domeniul militar [3].

Cu toate încercările autorilor de a reflecta cât mai exact esența organismului militar, din anumite motive obiective, definițiile enumerate mai sus necesită, în opinia noastră, unele corecții.

În primul rând, comunitatea științifică analizează fenomenele sociale (de tipul organismului militar al statului) în baza unei abordări sistemice, preferabilă fiind caracterizarea organismului militar prin prisma acestei abordări, adică părțile lui componente sunt studiate nu ca o sumă, ci ca un sistem.

În al doilea rând, noțiunea de „organism militar al statului” este pusă în relație cu noțiunea „activitate militară”, aceasta trebuind descifrată și ea. Enciclopedia Militară ne amintește că activitatea militară este un tip de activitate social-politică, orientată către crearea și, în caz de necesitate, și către utilizarea mijloacelor de luptă armată și a altor elemente ale puterii militare întru atingerea anumitor scopuri ale statului sau ale anumitor grupuri sociale [4].

În această situație, trebuie să explicăm de ce în definiția propusă accentul se pune numai pe activitatea social-politică, și nu se vorbește, de exemplu, despre activitatea militar-economică, militar-diplomatică, militar-științifică etc.; despre ce fel de scopuri ale unor grupuri sociale poate fi vorba, când se descrie funcționarea organismului militar al statului. Aceste considerații sugerează necesitatea concretizării definiției „organismul militar al statului”. Opinia noastră e că ar trebui să pornim de la clarificarea apartenenței acestei noțiuni la categoria de „sistem” și de la faptul că orice organism tinde către atingerea anumitor scopuri, în baza unor proceduri și reguli social-militare bine definite.

În acest context, propunem următoarea formulare: organismul militar al statului *reprezintă un sistem al subiecților militari și al structurilor politico-militare, economico-militare, militaro-științifice etc. ale statului, care își propun scopul de a asigura puterea militară, capacitatea de apărare, securitatea militară a statului, la un nivel necesar și suficient.*

Definiția prezentată de noi atestă că elementul formator de sistem al organismului militar este formațiunea armată a statului. De regulă, în componența ei intră, în afară de forțele armate propriu-zise, și alte structuri militare legitime.

Sistemul militar la statului include și subsistemul ce asigură buna funcționare a instituțiilor lui militare. Cele mai importante verigi ale lui sunt complexul militar-industrial, unele ramuri ale economiei și științei ce funcționează, în principiu, în domeniul militar.

Al treilea element al organismului militar sunt organele și instituțiile puterii și administrării de stat, preocupate direct de problemele asigurării securității naționale, menținerii capacității de apărare, funcționării eficiente a tuturor subsistemelor organismului militar.

În literatura politologică actuală s-au constituit mai multe abordări privind taxonomia armatelor și tipurilor istorice de organizare militară a statului. Unii autori [5], urmând tradițiile paradigmei marxiste, evidențiază 5 tipuri fundamentale de armată și, respectiv, de organism militar ce le corespunde – sclavagistă, feudală, capitalistă, imperialistă și socialistă. Dacă ținem cont de „litera și spiritul” istoriei, atunci, în baza diferitelor surse și cercetări istorice contemporane, putem concluziona că această tipologie nu este, totuși, deplină și finită.

Un alt punct de vedere ține de evidențierea, pe lângă tipurile de armată și organism militar enunțate mai sus, a celui de organism militar de tranziție [6]. Aparent, ar fi logic să-l punem și în legătură cu indeterminarea și caracterul variativ al vectorului dezvoltării politice și social-economice a societăților și statelor în perioadele de tranziție.

Abordarea, conform căreia, în componența unei formațiuni social-economice, caracterul organismului militar nu poate fi schimbat, este destul de vulnerabilă. E vulnerabilă, întâi de toate, pentru că însăși noțiunea de formațiune social-economică determină anumite etape sau perioade de dezvoltare în cadrul istoriei mondiale și, în al doilea rând, pentru că există numeroase exemple de schimbări ale acestui caracter (Franța, sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX; SUA, în anii celui de-al doilea război mondial; URSS, sfârșitul anilor ‘70 – începutul anilor ‘80 ai sec. XX).

În ce ne privește, considerăm că tipologizarea organismelor militare ale statelor constă în următoarele.

1. Știința contemporană nu-și poate baza ideile, principiile și abordările pe schemele dure, social-deterministe, pe abordarea din perspectiva luptei de clasă, fiindcă atunci când premisa inițială este nevalidă, concluzia și raționamentul inductiv sunt de asemenea nevalide.

De ce, totuși, toată varietatea istoriei sociale mondiale trebuie să se reducă doar la succesiunea formațiunilor social-economice? Procesul istoric real este mult mai divers și este condiționat nu doar de cataclisme, exploziile, revoluțiile sociale, ci și de perioade îndelungate de evoluție și dezvoltare. În cadrul acestui proces apar, coexistă, se modifică diferite civilizații, sisteme socioculturale, etnii, națiuni și popoare. Din aceste considerente, este incorect să legăm rigid un anumit tip de organism militar cu o formă corespunzătoare de organizare social-economică. În realitate, spectrul acestor tipuri este mult mai larg și mai variat.

2. Experiența dezvoltării statelor civilizate demonstrează că, în contextul tipurilor contemporane de organizare militară, se manifestă tot mai intens tendința depolitizării acestora. Apartenența organismului militar la diferite partide, mișcări, uniuni politice, până la urmă, se va solda cu distrugerea integrității ei structurale și organizaționale, riscând dispersarea organismului militar în baza unor pasiuni politice și, în fine, demoralizarea totală sau transformarea lui într-o putere politică autonomă, adică riscul distrugerii tipului.

Vestitul istoric rus A.A. Kersnovski scria: „Apartenența politică este incompatibilă cu spiritul și etica militară – drept exemplu poate servi istoria Armatei Roșii. Apartenența politică este incompatibilă și cu Ortodoxia” [7].

3. Ar fi logic să adăugăm un aspect de principiu la tipologia existentă a organismelor militare. Din cadrul acestora lipsește, practic, tipul organismului militar al unei societăți aflate în perioada de tranziție, adică în perioada transformării sociale. Pe lângă cele citate, mai găsim câteva lucrări care pot servi drept bază pentru afirmația noastră [8].

Se știe că tipul organismului militar este determinat de totalitatea relațiilor economice, sociale, spiritual-ideologice și, în primul rând, politice. Urmând o asemenea logică, putem concluziona că organismul militar este așa cum e și societatea. Din aceste considerente, după părerea noastră, e justificat să mai evidențiem un tip de organism militar – armata perioadei de tranziție (formațiunea armată). Ea corespunde societății aflate la etapa transformării și modernizării sociale, formării unui nou sistem de statalitate.

Acest tip a fost caracteristic multor state care în sec. XX s-au eliberat de colonialism și au ales calea dezvoltării autonome (conform terminologiei anterioare – armate ale statelor în curs de dezvoltare). La categoria organismului militar al perioadei de tranziție poate fi atribuit, pe deplin justificat, și subsistemul militar al Republicii Moldova, care face primii pași pe calea reformelor sociale.

Astfel, evidențierea principalelor tipuri de organism militar al statului, în retrospectivă istorică și din punctul de vedere al contemporaneității, ne permite să privim mai larg și obiectiv la conținutul acestui fenomen social și, în consecință, la esența lui.

După cum se știe, conținutul oricărui fenomen sau proces dispune de o anumită formă, care oferă o structură integră tipului concret-istoric de organism militar al statului, îl determină în corespondență cu regimul politic existent, cu sistemul relațiilor de putere, al tradițiilor și obiceiurilor unui popor.

În continuare vom analiza cele mai tipice organisme militare ale statului din punctul de vedere al precedentelor istorice.

1. Organismul militar format pe principiul de cadre.

Acesta reprezintă o armata regulată, întreținută de stat pe timp de pace, într-un număr restrâns, în scopul soluționării problemelor militare primordiale și, de asemenea, pentru pregătirea rezerviștilor și efectuarea mobilizării necesare pentru completarea unei armate mult mai numeroase.

2. Organismul militar de masă – format din forțe armate numeroase, mobilizate de stat, de regulă, în caz de război.

Această formă de organizare militară a apărut în perioada formării și afirmării sistemului capitalist de producție. A fost creată, pentru prima oară, în Franța, în perioada Marii Revoluții Franceze și era completată după principiul serviciului militar general obligatoriu.

3. Organismul militar creat în baza principiului polițienesc.

Asemenea forme ale organismului militar au fost create în baza sistemului teritorial-polițienesc, conform căruia, pe timp de pace, unitățile militare constau dintr-un nucleu – aparatul și un număr redus de comandanți. Majoritatea membrilor organismului militar o constituiau ostașii de rând, atribuiți la unitățile militare conform criteriului teritorial și instruiți prin metode de pregătire în afara unității militare ori la concentrări de scurtă durată. Un asemenea principiu a funcționat, de exemplu, în procesul constituirii Armatei Roșii, din anul 1923 până la sfârșitul anilor '30. Acesta se îmbina activ cu principiul de cadre.

4. Organismul militar (armata) de mercenari.

Această formă a organismului militar reprezintă trupe formate din militari profesioniști, angajați de state, orașe, feudali pentru serviciu militar contra plată. O astfel de organizare a apărut în Egiptul Antic în mileniul III î.e.n. și era completată, îndeosebi, cu străini. De la sfârșitul sec. XV ea devine principala forță militară a statelor. La sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX, locul trupelor de mercenari îl iau armatele regulate, completate în baza serviciului militar obligatoriu.

5. Într-un șir de state contemporane – SUA, Marea Britanie, RFG – a fost renăscut sistemul completării organismului militar în bază de contract. Este vorba despre o așa-zisă armată de profesioniști. Sistemul de

contract are plusurile și minusurile sale, dar cert e că asemenea armate pot fi întreținute doar de statele bogate, deoarece ele necesită cheltuieli mari de întreținere.

În procesul reformării organismului militar al Republicii Moldova se întreprind primii pași spre crearea unei armate de profesioniști, bazată pe principiul de contract. Primele rezultate demonstrează că trecerea la o astfel de formă a organismului militar, din motive obiective, se va prelungi mai mulți ani, iar la etapa actuală preferabil ar fi un principiu mixt de completare, ce să includă atât serviciul în bază de contract, cât și cel obligatoriu.

În societatea moldovenească contemporană se mai poartă discuții referitor la forma de organizare militară de care are nevoie statul nostru. Opinia noastră e că reformarea organismului militar trebuie să corespundă următoarelor cerințe:

- în procesul de reducere a efectivului militar este nevoie de dotare tehnică înaltă și de o asigurare eficientă a securității naționale (militare);
- este necesar a se crea o bază a sistemului statal, un garant al protecției valorilor constituționale, al drepturilor și libertăților cetățenilor;
- ca subiect cu drepturi depline al relațiilor politico-militare, organismul militar trebuie să participe la realizarea normelor dreptului internațional (inclusiv umanitar);
- în plan operativ-strategic, organismul militar trebuie să reacționeze mobil și flexibil și să asigure îndeplinirea atribuțiilor ce-i revin, conform schimbărilor situației politico-militare internaționale și ale celei interne;
- organismul militar trebuie să participe la lichidarea consecințelor catastrofelor naturale, situațiilor excepționale și să acorde ajutorul necesar sinistraților.

Aspectele social-politice ale cercetării formelor de organizare militară urmează a fi completate cu cerințe și principii militare speciale, care să le determine structura, aceasta incluzând: un sistem și o metodă unică de completare; dirijarea centralizată și unificată a trupelor; o structură de organizare a statelor de personal; un tip unic de armament și echipament; un sistem de instruire, educare și asigurare moral-psihologică a activității tuturor elementelor organismului militar; condiții unice generale de îndeplinire a serviciului militar; un sistem de protecție socială a militarilor și membrilor familiilor lor și, de asemenea, a persoanelor trecute în rezervă.

Crearea unei structuri optime a organismului militar al statului, îndeosebi în condițiile de schimbare a bazelor vieții social-economice și politice a societății, este o problemă complicată, care nu are o soluție univocă. Ea depinde de un șir de factori și condiții, în primul rând, de posibilitățile de finanțare, amplasarea geopolitică a statului, existența pericolelor reale la adresa securității naționale (militare). Acest fapt determină gruparea și raporturile părților componente ale organismului militar al statului, caracterul legăturilor dintre ele, condiționate de factorii concret-istorici ai funcționării și dezvoltării lui.

Structura organismului militar al Republicii Moldova este determinată de natura acestuia, de o anumită subordonare ierarhică, de scopurile și sarcinile conducerii ei. În contextul perioadei de tranziție prin care trece Republica Moldova, în structura organismului militar al statului există câteva componente legate între ele în baza principiului subordonării.

1. *Componenta politico-militară a structurii organismului militar al statului.* Prin importanța sa în activitatea statului și în procesul de asigurare a securității naționale, această componentă ocupă un loc de bază, fapt consacrat și în Constituția Republicii Moldova, precum și în alte acte legislative. La acest nivel, principalii subiecți ai politicii militare sunt:

- Președintele Republicii Moldova – Comandantul Suprem al Forțelor Armate;
- Parlamentul Republicii Moldova, în cadrul căruia activează Comisia pentru apărarea și securitatea statului;
- Guvernul Republicii Moldova, în a cărui componență intră conducătorii instituțiilor de forță ale statului.

Principalele direcții în activitatea acestor subiecți sunt: analiza situației politico-militare în țară și pe mapamond și prognozarea imediată și de perspectivă a evoluției ei; elaborarea concepției securității naționale (militare) a statului; adoptarea unei politici militare și a unei doctrine militare eficiente; construcția și reformarea organismului militar al statului; pregătirea cetățenilor pentru serviciul militar; asigurarea protecției sociale a militarilor și a membrilor familiilor lor, a militarilor trecuți în rezervă etc.

Pe timp de război, în perioada conflictelor militare în interiorul țării, activitatea principalilor subiecți ai politicii militare capătă o nouă calitate și este subordonată asigurării securității statului și apărării intereselor naționale.

De exemplu, articolul 87 din Constituția Republicii Moldova acordă Președintelui Republicii Moldova atribuții în domeniul apărării și stipulează că „în caz de agresiune armată la adresa țării, Președintele Republicii

Moldova ia măsuri pentru respingerea agresiunii, declară stare de război și aduce acest fapt la cunoștința Parlamentului” [9].

În prezent, una dintre sarcinile prioritare ale politicii Republicii Moldova constă în efectuarea unei reforme militare complexe care, în afară de direcțiile menționate anterior, presupune elaborarea unei noi politici de stat în domeniul colaborării militare cu alte state și instituții politico-militare internaționale, elaborarea unui sistem de control civil asupra structurilor de forță ale statului, perfecționarea sistemului conducerii de stat a domeniului militar pe timp de pace și de război, optimizarea structurii, componenței și numărului Forțelor Armate, modernizarea sistemului de pregătire a cadrelor, de instruire și educare a personalului militar etc. [10].

2. *Componenta administrativă a structurii organismului militar al statului.* La acest nivel, conducerea organismului militar este efectuată de către instituțiile militare, cărora li se oferă împuternicirile corespunzătoare. Se au în vedere nu atât structurile militare propriu-zise, cât aparatul de conducere în frunte cu comandanți responsabili de toate aspectele funcționării Forțelor Armate, de executarea calitativă a sarcinilor puse în fața lor pe timp de pace și de război. În competența subiecților acestui nivel se află soluționarea unui întreg spectru de probleme legate de asigurarea capacității de luptă a trupelor și, atunci când este necesar, a interacțiunii dintre ele.

În ultimii ani, una dintre sarcinile principale ale conducerii Ministerului Apărării constă în ridicarea prestigiului organismului militar pe plan extern, fapt determinat de schimbările politico-militare pe arena mondială. Aceasta presupune nu doar o competență militară sporită a conducerii militare, ci și o responsabilitate politică pentru adoptarea deciziilor în sfera relațiilor cu instituțiile militare ale diferitelor state.

3. *Componenta operativ-strategică a structurii organismului militar al statului.* Pentru acest nivel sunt caracteristice organele de planificare strategică și conducere a diferitelor structuri militare ce funcționează în orice stat (coalitii de state, blocuri politico-militare). În diferite state, ele se numesc diferit – comitetele șefilor de stat-major, statele-major generale, grupuri de planificare strategică (nucleară), comitete de planificare și desfășurare a operațiunilor etc.

Însă, cel mai important este faptul că aceste organe îndeplinesc direct funcții de conducere a Forțelor Armate pe timp de pace și de război.

Trebuie să mai menționăm că activitatea subiecților de acest nivel poartă un caracter multilateral (în multe privințe închis). În competența lor intră:

- efectuarea planificării militar-strategice și operative, reacția la diferite situații de criză din țară, regiune și din lume;
- asigurarea pregătirii de luptă și de mobilizare a Forțelor Armate;
- conducerea neîntreruptă a trupelor, asigurarea interacțiunii dintre ele pe timp de pace și de război;
- organizarea serviciului în trupe și administrarea activității lor cotidiene;
- dirijarea procesului pregătirii de luptă a trupelor, desfășurarea manevrelor militare, antrenamentelor de stat-major etc.;
- coordonarea programelor și acțiunilor comune cu statele partenere.

4. *Componenta specific-generică a organismului militar al statului.* Funcționarea acesteia presupune existența, în primul rând, a elementelor constitutive ale structurii propriu-zise. Fiecare stat, în dependență de particularitățile istorice și socioculturale, de situația geopolitică, are o structură specifică a organismului militar al statului. În conformitate cu Doctrina militară a Republicii Moldova, adoptată prin Hotărârea Parlamentului nr.482-XII din 6 iunie 1995, Forțele Armate ale Republicii Moldova se compun din:

- ✓ Armata Națională;
- ✓ Trupele de grăniceri;
- ✓ Trupele de carabinieri.

Organismul militar al Republicii Moldova include, pe lângă Forțele Armate, și alte formațiuni: Trupele protecției civile, Paza de stat, Trupele cu destinație specială „Fulger” etc.

Scopul principal al dezvoltării organismului militar al statului constă în apărarea garantată a intereselor naționale și a securității militare a Republicii Moldova.

Fiecare componentă a organismului militar al statului are o structură organizațională specifică, ale cărei elemente sunt constituite din genurile și tipurile de arme ale Forțelor Armate.

Cu toate că istoria statului nostru și a Forțelor lui Armate este foarte scurtă, schimbările pe plan intern și extern, realizate în ultimii ani, eventualele riscuri, care ar putea influența fundamental securitatea națională, au impus reevaluarea întregului sistem național de apărare, fapt ce a și determinat necesitatea realizării

reformei militare. În cadrul acesteia, accentul se pune pe reorganizarea structurii militare în dependență de pericolul potențial și real la adresa securității naționale și de posibilitățile economice ale statului.

Organismul militar al statului include o totalitate de elemente (instituții militare) cu funcții politico-militare și militar-strategice specifice, care pot rezolva pe cont propriu problemele ce țin de competența lor.

Departamentele (instituțiile) militare soluționează probleme concrete și au un statut politico-militar egal în structura generală a organismului militar al statului. În linii generale, ele pot fi studiate într-un câmp politico-juridic unic din punctul de vedere al importanței pentru stat a rolului lor relativ autonom.

Din aceste motive, atunci când ne referim la varianta analizată de abordare a analizei structurii organismului militar al statului, trebuie să ținem cont de faptul că fiecare componentă a lui are o destinație proprie, o „nișă” în sistemul general și nu depinde de nici o altă componentă sub raport politico-militar. Acest lucru nu poate fi spus despre interdependențele cu caracter militar propriu-zis, care sunt determinate de cauze aflate în sfera logicii militare.

Referințe:

1. Janowitz M. Organizarea militară în societățile industriale // Armata și societatea. - București: Infoteam, 1990, p.46-48; Niculae S. Schimbarea organizației militare – o perspectivă neoinstituționalistă. - București: Tritonic, 2004, p.34-39; Требін М. Армія і парламент: проблеми взаємодії та контролю // Нова політика. - 1999. - №3. - С.46-53. Пупко А.Б. Система «человек и военная техника». - Москва: Воениздат, 1976, с.77-82.
2. Мамонтов Ю.В. Армия: целостность, система, организация. - Москва: ВПА, 1986, с.109.
3. Военная энциклопедия. - Москва: Воениздат, 1994, с.135.
4. Ibidem.
5. *A se vedea:* Perlmutter A. Statul modern și formele sale de organizare militară // Armata și societatea. - București: Infoteam, 1990, p.88-91; Гуцалюк А.И. Принципы формирования социальных институтов государства. Применительно к институту вооруженных сил. - Минск: Технопринт, 2001, с.82-102.
6. Тиморин А.А. Армия и общество (социологический анализ): Автореф. дис. ... докт. филос. наук. - Москва: ВПА, 1972, с.9; Шахов А.Н. Военная организация переходного периода: демократические параметры развития // Власть. - 1999. - №7; Дзьобань О.П. Безопасность в переходном социуме: факторы-константы и вариативные факторы стойкости социальной системы // Научные записки Харьковского военного университета. Социальная философия, психология. - Харьков: ХВУ. - 2003. - Выпуск 3 (18). - С.69-78; Требин М. Воинский труд в трансформирующемся социуме // Бизнес Информ. - 1999. - №11-12. - С.10-12.
7. Керсновский А.А. Философия войны. - Москва: Анкил-Воин, 1995, с.81.
8. Требин М.П. Военнослужащие в условиях социоструктурных изменений в Украине // Харьковские социологические чтения-98: Сборник научных работ. – Харьков: ЦЭПП „Радар”, 1998, с.248-252. Требін М.П. Армія в суспільстві, що трансформується // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. - Харків: ХВУ. - 1999. - Выпуск III. - С.71-74.
9. Constituția Republicii Moldova. - Chișinău, 1994, p.29.
10. Concepția reformei militare // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. -2002. - Nr.117-119; Bodoasca T. Reformă și valoare // Observatorul militar. - 2001. - Nr.34. - P.6-7; Федоров В.В. Проблемы военно-кадровой политики в условиях реформирования российского общества и его Вооруженных Сил. Филос.-политол. анализ. - Москва: ВУ, 1998; Бондаренко В.Ф. Векторы изменения военной организации // Военная мысль. - 2002. - №4. - С.34-41.

Prezentat la 15.07.2009